

Abans i després de **Joan Fuster**

El 21 de juny del 1992, ara fa deu anys, moria Joan Fuster, un dels intel·lectuals catalans més importants del segle XX. Escriptor prolífic, agitador cultural, polemista empedreït... Fuster ha deixat una empremta inesborrable en la memòria col·lectiva dels ciutadans dels Països Catalans.

La **nació** de Fuster i els seus crítics

L'ombra de Joan Fuster és allargada. Quaranta anys després de la publicació de *Nosaltres els valencians* i d'haver estat cremat en effigie en una mena d'auto de fe faller, qualsevol proposta nacional —o simplement identitària— per al País Valencià ha de partir de les idees fusterianes, per confirmar-les o, com darrerament ha resultat més freqüent, per rebatre-les o satanitzar-les. No és un balanç menyspreable per a l'obra d'un intel·lectual que no es va dedicar a la política —almenys de la manera convencional— ni fou un especialista acadèmic en el que, potser amb una denominació un poc excessiva, se'n diu ciència política. Com ell mateix recordava en més d'una ocasió, els escrits sobre la qüestió nacional valenciana sols han representat una part reduïda de la seua obra, i encara motivada sovint per les urgències del debat civil, més que no pel desenvolupament sistemàtic d'un projecte intel·lectual. De fet, quan hagué de triar un llibre per ser traduït no fou cap assaig polític, sinó *Diccionari per a ociosos*, una de les seues obres més representatives com a assagista —diguem-ne— literari. Però, malgrat tot, i potser malgrat Fuster mateix, els papers sobre la matèria nacional constitueixen una part indestruïble de la seua producció com a escriptor i, al capdavall, són les pàgines que millor o pitjor llegides i compreses han motivat la seua projecció no sols en els cercles de lectors sinó també en el conjunt de la societat. Una maniobra que s'ha intentat per fer digerible la figura de Fuster és separar l'assagista general o literari de l'ideològic o polític. L'obra de reflexió sobre el país —s'ha dit— és menor si es compara amb els estudis d'història de la cultura o les intervencions com a columnista de la premsa. Altres discursos emmarquen la significació política de l'assagista en els moments de penúria intel·lectual i moral del franquisme, quan el valencianisme tenia un pols imperceptible i, massa sovint, tendia a confondre's amb el regionalisme autosatisfet i inoperant tolerat pel règim. Llavors —diuen— els escrits de Fuster van ser una provocació positiva, un revulsiu necessari per a reactivar la qüestió nacional, però les seues propostes concretes havien de resultar forçosament

inviabils. Amb l'inici de la transició i la inauguració del joc polític democràtic, les idees fusterianes —segons aquesta interpretació— deixaven de ser un estímul per esdevenir un entrebanc, una "utopia prescindible" que calia arraconar en favor de posicions més realistes i pragmàtiques. Per uns motius o altres, en determinats sectors del nacionalisme valencià, s'ha decidit que l'ideari nacional de Fuster i la seua incidència pública és producte d'un moment molt concret de la història del país, una mena de desviació desafortunada de la tradició valencianista, un parèntesi que ja és hora de tancar. Això és el que diuen els crítics des del cantó del nacionalisme, d'alguna manera fills desencantats de Fuster, perquè des de l'altra banda, la del espanyolisme més desacomplexat, el de la dreta més grollera, el rebuig de les idees fusterianes no ha necessitat tantes subtils: era un separatista, un renegat, un traïdor, un nazi o un comunista, segons convingués. Recentment, amb l'adopció retòrica del patriotisme constitucional i dels valors liberals, la dreta local ha difamat la idea nacional dels Països Catalans titllant-la de fonamentalista i relacionant-la amb la violència ètnica i el terrorisme. I no sols la dreta: certa esquerra "no nacionalista" hi veu també els gèrmens de l'exclusió i del fanatisme "ètnicista". Fuster fins i tot ha estat exclòs del reconeixement públic perquè —segons l'exabrupte d'un alt càrrec públic suposadament liberal— menyspreava la cultura valenciana en subordinar-la a la catalana. Així les coses, alguna cosa hi deu haver en la nació de Fuster que resulta tan incòmoda, que suscita reticències o atacs dels nacionalistes espanyols de tot pelatge i dels que volen construir una "nació valenciana" alternativa.

"Els escrits de Fuster sobre la qüestió nacional valenciana representen una part reduïda de la seua obra"

Una nació de base lingüística. "La nostra llengua és la nostra pàtria", va arribar a afirmar Fuster en alguna ocasió. I això que no li agradava parlar de pàtries ni dels sentiments inflamats que inspiren. D'alguna manera, aquesta identificació entre llengua i nació és la constant que sustenta tota la seua reflexió sobre la qüestió nacional valenciana. Tampoc no pot dir-se que fos precisament una idea nova: des del romanticisme alemany fins a les defini-

cions marxistes de la nació, el pensament europeu ha considerat el factor lingüístic com un element determinant de la identitat nacional. No l'únic, però, ni sempre el més important. Això ja depèn dels casos concrets. Però quan Fuster parla de la nació i del nacionalisme —una altra paraula que li provoca moltes reticències— no ho fa en termes abstractes, com un estudiós científic del fenomen nacional, sinó que sol referir-se al cas que coneix i, sobretot, amb el qual està compromès: el del País Valencià i, en tant que valencià, el del conjunt dels Països Catalans. De fet, Fuster no és un teòric del nacionalisme, fins i tot es complau a subratllar l'ambigüitat del concepte de nació i la multitud de definicions insatisfactòries que se n'han fet. Allò que afirma clarament, tanmateix, és que en el cas català la llengua ha esdevingut el factor més important de la nacionalitat: “Jo sempre he confessat, això sí, que nosaltres, ací, tenim la llengua com a ingredient col·lectiu. I s'ha acabat.” No es tracta, però, d'una visió essencialista com la del nacionalisme de Herder i dels patriotes romànics. Poc abans de la seua mort ho deia amb ironia: “Essencialista, no. Per una senzilla raó: Déu Nostre Senyor, quan va fer el món, no va fer les nacions una per una. Per tant, les nacions són històriques, són formacions històriques.” La llengua, doncs, no és l'emanació de cap esperit nacional abstracte a la manera del *Volkgeist* romàntic. La llengua, per a Fuster, delimita el nucli de la cultura nacional, que al capdavant és el que dona contingut a la nació. De fet, en l'ideari fusterià la nació es té en compte sobretot des de la perspectiva de la cultura i la llengua. L'assagista no se centra en les construccions polítiques concretes, en els models de ciutadania que van aparellats a les reflexions polítiques sobre la nació, sinó que ressegueix al llarg de la història els elements que configuren la identitat col·lectiva, que al País Valencià s'han reduït sobretot a la llengua pròpia i a la cultura que s'hi vehicula. No debades, el conflicte nacional s'ha expressat sota la forma de conflicte lingüístic. La nació catalana així definida no és una realitat monolítica. Encara que a l'hora de crear una cultura nacional crítica durament els “regionalismes” i “particularismes” suïcides, en referir-se a la nació n'admet la diversitat, el pes de les històries particulars de cada territori: la nació catalana “és massa complicada per ser commemorada l'11 de setembre”.

La nació que reivindica Fuster xoca frontalment amb la tradició del regionalisme valencià, que en definitiva era una forma d'encaix del país en la construcció de la nació espanyola. En primer lloc, l'assagista denuncia el mite del bilingüisme, que ha servit de coartada a la burgesia local i capes creixents de la població per justificar la dimissió lingüística. En segon terme, la insistència en la llengua com a tret identitari condueix, retrospectivament, a l'afirmació dels orígens majoritàriament catalans del fet valencià, cosa que invalida el mite fundador de l'iberisme o la romanitat locals.

“La nació que reivindica Fuster xoca amb el regionalisme: una forma d'encaix del país en la nació espanyola”

I finalment, l'afirmació nacional i cultural catalana, com a alternativa en peu d'igualtat a l'espanyola, trenca la possibilitat de la jerarquia d'usos lingüístics i de pertinences que permetia coexistir, des de la subordinació, una “*patria chica*” amb una nació (espanyola), un dialecte —o una llengua vernacle— amb l'idioma oficial. I per si això fos poc, l'adscripció nacional que reclama per als valencians és la catalana, la que des del naixement del nacionalisme espanyol ha fet el paper de l'enemic interior, de l'“altre” que cal dominar i neutralitzar. Ara bé, aquesta ruptura amb bona part de la tradició regionalista era una arma de doble tall. D'una banda, augmentava el caràcter conflictiu de la idea nacional de Fuster. Tanmateix, aquest fet no era necessàriament negatiu: dues propostes nacionals per a una població en un mateix territori necessàriament han resultat conflictives, però això no significa que el contrast de pertinences no pugui expressar-se de manera democràtica i civilitzada. El problema, doncs, no és tant de radicalitat de la idea nacional com de qualitat del marc democràtic en què es manifesta. Aquesta ruptura amb l'ambigüitat nacionalista —que en els anys seixanta i setanta presentava unes fortes connotacions conservadores i tradicionals— va tenir una eficàcia civil de gran transcendència per a la història del país. És cert que la contundència —i la modernitat— de la proposta de Fuster complicava les seues possibilitats per a la mobilització popular —dels sectors del poble valencià que s'identificaven amb els tòpics regionals—, però per damunt d'això va permetre de connectar el nacionalisme amb les noves fornades universitàries, de manera que la qüestió valenciana es lligava al futur, a la modernitat i a la voluntat de transformació social. Gràcies a l'ideari fusterià —i no sols al de tema nacional— la identitat valenciana no va quedar reduïda a un afer casolà i folklòric, sinó que es va situar en el centre del debat civil i polític. Una altra cosa és la immaduresa de les forces socials i polítiques del “fusterianisme” i, sobretot, el poder aclaparador i la manca d'escrúpols del bloc reaccionari que donaria lloc al blaverisme. Però quan es parla de la derrota de les idees nacionals de Fuster en l'arena política i al carrer, caldria veure quants moviments de construcció nacional —sense presència institucional, sense mitjans de comunicació, sense suport econòmic i moral de sectors influents de la societat— han tingut tant d'èxit com el “catalanisme” valencià. Amb tot, els avanços en la societat civil i la impregnació d'altres partits d'esquerra, de tradició aliena al valencianisme, no són suficients, evidentment. Un procés de construcció nacional ha de tenir referents polítics propis. I aquesta feblesa del nacionalisme polític exigia una explicació, que alguns van anar a buscar en l'arrel ideològica del plantejament fusterià.

Les revisions de Fuster. Les crítiques que des de mitjan anys vuitanta ha rebut l'ideari nacional de Fuster són diferents de les primeres desqualificaci-

Les revisions de Fuster. Les crítiques que des de mitjan anys vuitanta ha rebut l'ideari nacional de Fuster són diferents de les primeres desqualificaci-

ons que va patir arran de la publicació de *Nosaltres els valencians* i, especialment, d'*El País Valencià*. Llavors els atacs provenien de l'espanyolisme més intransigent, d'un franquisme sociològic i polític que es resistia a desaparèixer, i de la reacció d'un valencianisme conservador i tradicionalista que es veia superat per la ràpida evolució de la societat local i l'emergència d'una nova intel·lectualitat de major preparació i més activa. Fuster serà, així, el separatista i el traïdor, però el pseudovalencianisme regionalista hagué de respondre al repte dels Països Catalans invertint l'argumentació de Fuster, sense qüestionar-ne els mecanismes: la llengua determina la nació, però la nació valenciana és diferent de la catalana perquè el valencià és una llengua diferent del català. El secessionisme lingüístic, doncs, era l'afirmació retòrica d'una nació valenciana, retòrica perquè el blaverisme no anà més enllà del regionalisme de sempre, però ara expressat amb crispació i violència. Durant els anys vuitanta i noranta del segle passat, en canvi, les crítiques al projecte nacional fusterià eren veritables revisions que provenien de les files dels fusterians frustrats políticament i ben aviat peneditis ideològicament. El rerefons en què es produïa aquesta revisió de l'anomenada "ortodòxia fusteriana", a càrrec del que es conegué després com a tercera via, era l'èxit electoral dels nacionalismes o regionalismes conservadors: Convergència i Unió al Principat i Unió Valenciana, amb totes les seues diferències, al País Valencià. Els crítics de Fuster es veien enlluernats per l'empenta política del blaverisme i el fracàs del nacionalisme esquerrà. En un context intel·lectual general en què entraven en crisi les certeses de l'esquerra i en què la postmodernitat servia de coartada per al pragmatisme i el cinisme més descarnats, els ideòlegs de la tercera via es remuntaren a les fonts del pensament nacional "catalanista" per trobar el diagnòstic de les limitacions del nacionalisme polític. Fuster era culpable de tots els excessos: un discurs massa intel·lectual, massa crític, massa d'esquerra, en definitiva. Aquest revisionisme, doncs, tenia un profund caràcter conservador, era una mena de revenja contra totes les ideologies emancipatòries que havien confluït en el nacionalisme "catalanista". La solució era construir un valencianisme poc agressiu, que revaloritzava els mites regionalistes i es desmarcava políticament de l'espai de l'esquerra. En la seua reinterpretació de la història, es remarcava l'hibridisme fundacional del país i la rapidesa de l'aparició d'una identitat valenciana oposada a la catalana. Es rehabilitava el bilingüisme valencià i el reconeixement de la unitat lingüística es buidava de qualsevol operativitat nacional, per reclamar una "regionalització" de la llengua paral·lela a la reducció dels límits de la nació a les fronteres autonòmiques vigents. Aquest valencianisme "políticament correcte" i conservador —o "centrista", si es vol— podria haver

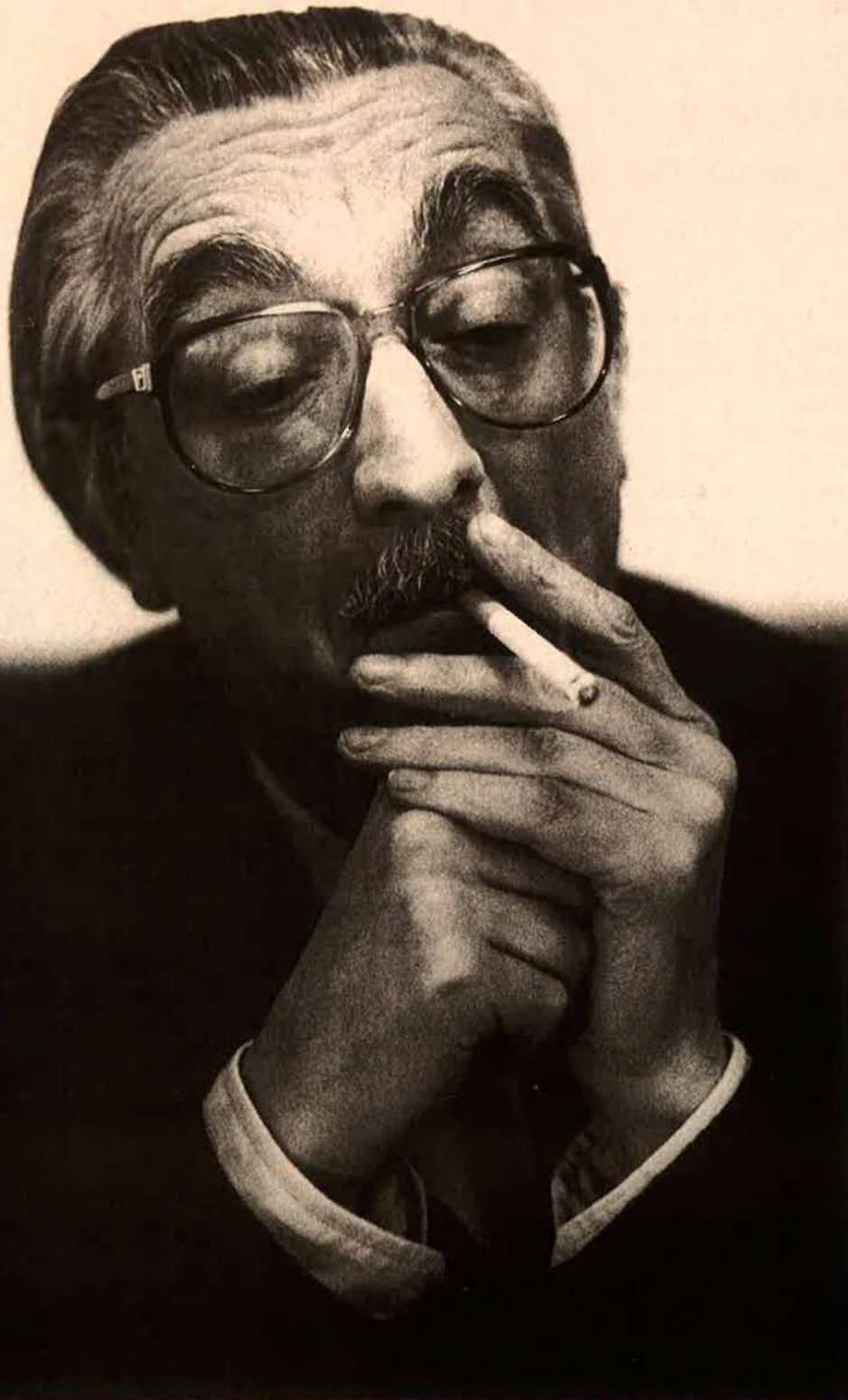
servit per dotar la dreta menys barroera d'un discurs polític capaç de tendir ponts amb el nacionalisme i pacificar el país. Però el cas és que ha anat penetrant en sectors nacionalistes importants, mentre que la dreta no s'ha mogut gairebé dels seus postulats anticatalanistes. En lloc de servir per civilitzar el blaverisme i crear un espai mínim compartit per tothom, sense anul·lar l'especificitat de les propostes nacionals en competència, la tercera via ha servit per minar les posicions del nacionalisme polític, per apartar-lo de la resta de forces d'esquerra i posar-lo en perill de ser satel·litzat pel regionalisme conservador.

A la fi dels anys noranta, se sumava una nova onada revisionista de les idees de Fuster, també sorgida del nacionalisme, però ara en un clima intel·lectual dominat per la satanització dels nacionalismes, sobretot de les idees de la nació basades en característiques ètniques com la llengua i la cultura. El context local, però, continuà sent el mateix: els límits de creixement electoral que troba el nacionalisme polític. Encara que en molts aspectes les dues revisions se sobreposen, aquesta darrera no critica el suposat intel·lectualisme de Fuster, sinó que indaga en el seu pensament nacional per desconstruir-lo i traure a la llum les seues insuficiències intel·lectuals. El que es critica sobretot és la qualitat del raonament fusterià i no la seua dificultat de generar emocions populistes, com es feia des de la tercera via. En definitiva, es denuncia com a "essencialista" el plantejament nacional dels Països Catalans, en el sentit que una comunitat lingüística no ha de determinar una identitat nacional. La proposta alternativa és la nació cívica, que no ha de basar-se en la llengua i la cultura, sinó en la voluntat dels ciutadans de viure en un territori amb uns mateixos valors i unes mateixes lleis. Seria la versió valenciana del "patriotisme constitucional", però sense Constitució, només amb Estatut. El problema d'aquesta idea és que tota nació viable necessita un mínim d'identitat cultural i lingüística, un llinar d'"ètnicitat" compartida. Una nació basada purament en el dret i els valors democràtics universals en l'esfera pública i un multiculturalisme radical en la privada resulta difícil d'imaginar. No hi ha nacions amb una ètnicitat zero: això sí que seria una utopia prescindible. I més difícil encara és basar un moviment nacionalista reivindicatiu, en el marc

d'un estat relativament modernitzat i formalment democràtic com Espanya, apel·lant a la defensa dels interessos d'un territori, sense cap contingut identitari fort. Els valencians se senten espanyols —i segons la visió del nacionalisme cívic, per tant, "són" espanyols— i és dubtós que deixen de ser-ho, que canvien de nació, només per obtenir millores econòmiques o mediambientals. És la vella història de la queixa anticentralista, que no passa de generar un regionalisme pidolaire. Fins i tot les propostes nacionals que es consideren "postnacionalistes" exigeixen

**“La tercera via
ha minat
el nacionalisme
polític i l’ha
apartat de la resta
de forces
d’esquerra”**

“Als anys vuitanta i noranta, les crítiques al projecte nacional fusterià provenien de les files dels fusterians frustrats políticament i ben aviat peneditos ideològicament”

uns ingredients ètnics mínims per a garantir la cohesió col·lectiva, entre ells una llengua compartida i una memòria històrica comuna. Al capdavant, la qüestió lingüística torna a plantejar-se amb tota la seua potencialitat identificadora. En un món en què les identitats es fan més complexes i menys excloents, on els poders i les formes de pertinença tendeixen a perdre el seu referent territorial, les llengües tornen a guanyar capacitat per crear identitat potencialment nacional. Evidentment, no és el cas de les grans llengües parlades per centenars de milions de persones, en països escampats per tots els continents, sinó el de llengües d'abast més reduït –com el català– que, a més a més, són amenaçades de desaparició. Entre territoris petits, amb continuïtat espacial, que tenen la mateixa llengua com a element central de la seua identitat, és molt probable que la nova dinàmica mundial afavoresca processos de construcció comunitària i, possiblement, amb lectura nacional. En aquest sentit, una vegada “traduïda” a les condicions intel·lectuals i culturals del segle XXI, la nació de Fuster es presenta a mig camí entre el model descarnat de la nació cívica –una pura il·lusió de l'esperit– i les ambigüitats i perills de la nació estrictament ètnica. El nucli de la proposta fusteriana és una comunitat nacional, integradora i oberta a les aportacions, que té en la llengua catalana –com a primera, segona o tercera llengua dels ciutadans– l'ingredient mínim d'identitat imprescindible per a la cohesió social d'un país.

Pau Viciano
Universitat de València